

Az orosz–ukrán háború közép-ázsiai látószögéből

The Russian–Ukrainian War from a Central Asian Perspective

Gyene Pál

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.04

Összefoglaló: A tanulmány az orosz–ukrán konfliktusnak az öt közép-ázsiai köztársaságra gyakorolt politikai, biztonsági és gazdasági hatásait kívánja megvizsgálni. A posztszovjet térség – rosszindulatúan: „Oroszország hátsó udvara” – mélyen beágyazódott az oroszok által uralt katonai blokkba és gazdasági integrációba: Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének, az első kettő az Eurázsiai Gazdasági Uniónak is tagja. Üzbegisztánnak és az elszigetelt Türkmenisztánnak sikerült távolságot tartania az „orosz medve” fojtogató dominanciájától. Amióta azonban Moszkva nyílt katonai agressziót folytat, még a legközelebbi partnerei is vonakodó szövetségeseznek bizonyulnak. Bár az ENSZ Közgyűlésében elzárkóztak attól, hogy nyíltan elítéljék Oroszországot, egyikük sem fejezte ki egyértelmű támogatását. A válságnak a térségre gyakorolt gazdasági hatása jelentős: míg az Oroszországban dolgozó közép-ázsiai vendégmunkások hazautalásai csökkennek, s a régióból érkezett migránsok emberi jogi atrocitások érik, az oroszok Közép-Ázsiába való beözönlése felhajtja ott az ingatlanárakat, és inflációt generál. Egy orosz katonai kudarc az orosz kulturális befolyás erőzójével járna a régióban, miközben Kína gazdaságilag, Törökország pedig politikai és kulturális szempontból még inkább előtérbe kerülne.

Kulcsszavak: orosz–ukrán háború, Közép-Ázsia, Kína, Törökország, válság

Abstract: *The study intends to examine the political, security, and economic impacts of the Russian–Ukrainian conflict on the five Central Asian republics. The post-Soviet region – maliciously referred as “Russia’s backyard” – is deeply embedded into the Russian-dominated military bloc and economic integration: Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan are members in CSTO, while the former two ones maintain full membership in EAEU. Uzbekistan and the isolationist Turkmenistan managed to keep distance from the suffocating dominance of the „Russian Bear”. However, since Moscow has engaged in open military aggression, even its closest partners are proving to be reluctant allies. While in the UN Assembly they refrained from openly condemning Russia’s aggression, none of them expressed unambiguous support*

either. The economic impact of the crisis on the region is profound: while Central Asian guest workers' remittances from Russia are decreasing, and migrants from the region are suffering from human rights atrocities, the influx of Russians into Central Asia drives up real estate prices there and generates inflation. A Russian military fiasco would erode of Russian cultural influence in the region, while China economically and Turkey politically and culturally would gain more prominence.

Keywords: Russian–Ukrainian war, Central Asia, China, Turkey, crisis

Bevezetés

Oroszország 2022. február 24-én Ukrajna ellen indított inváziójával egy, a második világháború óta Európában – de a világon is – példátlan területre való agresszió vette kezdetét. Egyes elemzők szerint ezzel lényegében már a harmadik világháború zajlik.¹ Ha a hasonló véleményeket túlzásnak tekinthetjük is, azzal alighanem egyetérthetünk, hogy a háború túlmutat egy regionális konfliktus dimenzióin, a gazdasági és a politikai hatásai tekintetében egy „világrendkonfliktussal” állunk szemben.² A magyar kormány az Oroszország elleni szankciókat illető különutas politikája dacára a hazai közvélemény túlnyomórészt a főáramú nyugati sajtó által kínált perspektívának megfelelően értesül a háború eseményeiről. A nyugati közvélemény-formáló médiumokban pedig a „háborús héjáknak” számító balti államok, Lengyelország, továbbá a brit és az amerikai kormány bizonyos, a liberális demokrácia exportját és a posztszovjet térség színes forradalmait támogató köreinek a hangját halljuk felerősítve.³ Ukrajna nyugati katonai támogatásának a motivációi tehát közismertek, és ez a segítség egyelőre töretlennek látszik, noha a szankciós politika gazdasági költségeit elsősorban Európa – különösen pedig a német gazdasági, autóipari körök – viselik, míg az azzal járó esetleges stratégiai nyereséget főként az angolszász hatalmak – mindenekelőtt az USA – és, ha nem sodródik bele a háborúba, akkor esetlegesen Kína könyvelheti el.⁴

A jelen tanulmány a főáramú nyugati megközelítéstől eltérő látószögből, a posztszovjet közép-ázsiai köztársaságok nézőpontjából kívánja bemutatni a konfliktus dinamikáját, az arra adott politikai reakciókat és a vélelmezhetően hosszabb távra is kiható gazdasági/stratégiai következményeket. A gyakorlatilag degradálóan csak „Oroszország hátsó udvaraként” aposztrofált térségben Moszkva stratégiai és gazdasági pozíciói eddig meglehetősen szilárdnak tűntek. A vizsgálandó köztársaságok közül több is tagja a posztszovjet térség orosz dominanciával történő gazdasági és katonai reintegrációját megvalósítani kívánó szövetségeknek. Éppen ezért a háború kitörése és az Oroszország nemzetközi elszigetelésére irányuló nyugati törekvések összességében rendkívül kényelmetlenül érintették ezeket az államokat. Meglátásom szerint a háború

rövid távú gazdasági hatásai szintén rosszul érintették a közép-ázsiai köztársaságokat: inflációt és a lakhatási költségek emelkedését okozták – bár hosszabb távon, például a nyugati országok exportdiverzifikációs törekvéseinek a kihasználásával akár még haszonélvezői is lehetnek a Moszkva elleni szankciós politikának.

Hipotézisem szerint a háború összességében katalizálni fogja az orosz kulturális-politikai-gazdasági befolyásnak a közép-ázsiai térségben eddig meglehetősen lassú erodálódását. Ez stratégiaileg akár fel is értékelheti az ottani köztársaságokat, amelyek az eddigi orosz orientációjuk lehetséges alternatívájaként azonban nem elsősorban az euroatlanti szövetségi rendszer, sokkal inkább Kína és a Türk Államok Szervezete által kínált török partnerség irányába tájékozódnak és próbálják bővíteni a mozgásterüket.

Oroszország szövetségei

A közép-ázsiai köztársaságokat sokan hajlamosak még mindig Oroszország „hátsó udvarának” tekinteni, és a nagyhatalmak közül valóban az rendelkezik mind a mai napig a legkiterjedtebb politikai-diplomáciai kapcsolatrendszerrel, valamint a leginkább számottevő katonai *hard power* kapacitásokkal a régióban. Oroszország a saját biztonsága szempontjából elsődleges és közvetlen érdeknek tekinti a közép-ázsiai status quo fenntartását, és az ottani regionális hegemónia a mindenkori orosz külpolitika számára meghatározó jelentőségű nagyhatalmi identitás fenntartása szempontjából is kulcsfontosságú.⁵ Mint ahogyan nyilvánvalóan nem lehet közömbös Moszkva számára a közép-ázsiai köztársaságokban élő, még mindig nagyjából ötmillió lélekszámúra becsülhető etnikai orosz kisebbség sorsa sem.⁶

A posztszovjet Közép-Ázsia öt köztársasága közül három (Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán) jelenleg is tagja az orosz dominanciájú Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének (*Collective Security Treaty Organization, CSTO*),⁷ s azokban Oroszország változatos rendeltetésű katonai létesítményeket is fenntart. „Többek között Kazahsztánban a Balkas-tó melletti Szari-Saganban található radarbázist, Kirgizisztánban a CSTO terroristaellenes műveleti egységének otthont adó kanti légitámaszpontot és az Isszik-Kul tó mellé települt karakoli torpedótesztelő bázist, Tádzsikisztánban pedig számos szárazföldi bázis mellett egy egészen speciális, *Okno* [ablak] fedőnevű katonai műholdmegfigyelő állomás is működik.”⁸ A tádzsik-afgán határ őrzését egészen 2005-ig FÁK-mandátummal felruházott orosz csapatok látták el.

Ugyanakkor a Szaparmurat Nyijazov „Türkmenbasi” elnök által meghirdetett „pozitív semlegesség” során tudatos izolacionista külpolitikát folytató Türkmenisztán és a regionális vezető szerepre aspiráló Üzbegisztán mentesítette magát az orosz katonai jelenléttől, és a külpolitikájukban az egyre önállóbb

mozgástér megteremtésére törekednek. Üzbegisztán az egyik alapító tagja volt a CSTO-nak, de 1999-ben nem újította meg a tagságát. 2005-ben viszont – vélhetően az andizsoni zavargások vérbefojtása nyomán Iszlom Karimov rezsimjét ért nyugati kritikák miatt – újra beléptek az együttműködésbe, majd 2012-ben ismét felmondták azt.⁹

A CSTO ugyanakkor váratlanul asszertív aktornak bizonyult 2022 januárjában, amikor az elsietett gázáremelés miatt kirobbant kazahsztáni társadalmi és politikai zavargások következtében – amelyek mögött a korábbi elnök, Nurszultan Nazarbajev „klánja”, valamint az utódja közötti rivalizálás is felsejlett¹⁰ – az új vezető, Kaszim-Zsomart Tokajev csupán a szervezet „békefenntartó” csapatainak a behívása révén tudta konszolidálni a hatalmát.¹¹ A beavatkozás a CSTO alapító szerződése 4. cikkelyének¹² az éles helyzetben történő első aktiválását jelentette, mivel Oroszország korábban hasonló intervenciót már legalább két ízben (2010-ben Kirgizisztántól és 2021-ben Örményországtól) megtagadott.¹³ A sikeres művelettel, amelyet a szkeptikusabb elemzői várakozásokra rációzva a CSTO-csapatok gyors kivonása követett,¹⁴ a Kreml a regionális hatalmi befolyásának és presztízsének alighanem a zenitjéhez érkezett. Mindez visszatekintve akár úgy is értelmezhető, hogy „Moszkva az ukrajnai háború előtt rendet tett a hátszögében”.¹⁵

A posztszovjet közép-ázsiai térség fölé történő katonai „védőernyő” kiterjesztésénél a régió gazdasági reintegrálását célzó orosz törekvések lényegesen kevesebb sikerrel jártak. Alekszej Malasenko szerint Oroszországnak mint gazdasági erőközpontnak a jelentős hanyatlását jelzi, hogy míg 1991-ben a Független Államok Közössége (FÁK) 12 egykori szovjet tagköztársaságot tömörített, a CSTO-nak pedig 1994 és 1999 között 9 tagja volt, addig az Eurázsiai Gazdasági Közösség (EGK) – 2015-től Eurázsiai Gazdasági Unió (EaEU) – vámuniója csupán 3 utódállam (Oroszország, Belarusz és Kazahsztán) részvételével valósult meg.¹⁶ Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy 2015 folyamán Örményország és Kirgizisztán is belépett az együttműködésbe, valamint a közeljövőben a katonailag és energetikailag erőteljesen Oroszországra utalt Tádzsikisztán jövőbeni csatlakozása is erősen valószínűsíthető. Bár az Eurázsiai Unió az egyetlen szupranacionális alapon létrejött együttműködés a posztszovjet térben, kereskedelmi szempontból – egyelőre úgy tűnik – leginkább kizárólag Oroszország a haszonélvezője az integrációnak.¹⁷ Talán ennek tudható be, hogy bár Savkat Mirzijojev elnök 2016-os hivatalba lépése óta napirenden volt Üzbegisztán esetleges csatlakozása, az ország törvényhozása 2020 januárjában a teljes jogú tagság helyett mégis inkább a megfigyelői státuszra szavazott.¹⁸

Oroszország Ukrajna elleni inváziója és a politikai reakciók

Egyes vélemények szerint Oroszország háborúja Ukrajna ellen már tulajdonképpen 2014-ben, a Krím törvénytelen annexiójával és a donbaszi területek *de facto* elcsatolásával megkezdődött. A 2022-es invázióhoz a *casus belli* éppen a szeparatista területeken akkor kikiáltott Donyecki és Luhanszki Népköztársaságoknak az oroszok általi elismerése és a „védelmük érdekében” történt beavatkozás jelentette egy – csupán Oroszország által vélelmezett – ukrán támadás megelőzésére.¹⁹ A 2022. február 24-én indult orosz agresszió – a Kreml kommunikációja szerint: „különleges katonai művelet” – tulajdonképpeni céljaival kapcsolatban csak találgathatunk.

Abban a legtöbb elemző, köztük a magyar sajtóban a háború kapcsán gyakran megszólaltatott két biztonságpolitikai szakértő, Rác András és Demkó Attila is egyetért, hogy az orosz vezetés alighanem egy villámháborúval kalkulált. Három-négy nap alatt végezni akartak a nagyobb szabású támadó hadműveletekkel – ezt támasztja alá, hogy az offenzíva főcsapása kezdetben nem az ország keleti része, hanem, az általános vélekedéssel ellentétben, inkább északra, Kijev és Harkiv felé irányult.²⁰ A két legnagyobb ukrán város tervezett ostroma azonban kudarcba fulladt, az agresszor Oroszország nemzetközi megítélésén pedig még rontott, hogy fény derült a civil lakosság ellen Bucsában, Irpinyben és Kijev külvárosaiban elkövetett tömeges atrocitásokra is.²¹ Az orosz offenzíva kezdetben inkább dél-délkeleten volt sikeres: a támadás csúcán Oroszország a 603.000 km² területű Ukrajna körülbelül 25 százaléka felett vette át az irányítást. A nagyobb városok ostromába azonban jellemzően beletört az oroszok bicskája; az Azovi-tenger melléki Mariupol bevétele például kínos lassúsággal haladt, Mikolajivnél pedig elakadt az Odessza irányába megindított roham.

A 2022 szeptemberében megkezdett ellentámadásuk során az ukrán csapatoknak számottevő területeket sikerült visszafoglalniuk: Herszonnál a Dnyeper nyugati partját teljes egészében, s Donbasznál is megközelítették a háború előtti (pontosabban a 2014-es) határokat. Ami azért is érdekes, mert Oroszország még az ősszel bejelentette a donyecki, a luhanszki, a zaporizzsjai és a herszoni régió annektálását – a területeket a világ szinte minden országa által illegitimnek minősített népszavazással csatolta magához. Jelenleg az akkor annektált területek mintegy harmada (Donyeck esetében csaknem a fele) *de facto* is Kijev ellenőrzése alatt áll.²²

A tanulmány írása idején a háború további kimenetelével kapcsolatban számos forgatókönyv elképzelhető, de leginkább egy véres patthelyzet látható: egyelőre úgy tűnik, sem Ukrajnának, sem Oroszországnak nincs már meg a kellő ereje, hogy áttörő győzelmet érjen el.²³ Bahmut térségében – a magyar sajtóban is gyakran idézett párhuzammal – az első világháború idején Verdunnél kialakult „vérszivattyúhoz” hasonló helyzet állt elő, pusztító tüzérségi

párbajokkal, kilátástalan lövészárokharcokkal és állóháborúval.²⁴ Végül az orosz félnek a hírhedt zsoldos hadsereg, a Wagner-csoport közreműködésével jelentős áldozatok árán 2023 májusára sikerült bevennie a várost. További orosz területfoglalás még elsősorban a donbaszi régióban elképzelhető; az esetleges ukrán ellentámadás sikere erősen a nyugati fegyverszállítások függvénye. A felőrlő anyagháborúban egyes szakértők szerint hosszabb távon Oroszországnak, más vélemények szerint a teljes lakosságát mobilizáló Ukrajnának áll a zászló.²⁵ Bár a nukleáris eszkaláció esélye sem teljesen kizárható (például a Krím ellen intézett ukrán támadás esetén), talán a legvalószínűbb kimenetel mégis a koreai háborúhoz hasonló lezárás (avagy lezáratlanság) lehet: a felek több évnyi öldöklő küzdelem után tulajdonképpen a kiinduló fegyverszüneti vonalakra térhetnek vissza. Az azóta elhunyt Jevgenyij Prigozsin és a Wagner-csoport 2023. június végi zendülése sem idézte elő a helyzet alapvető változását.

A háború során eddig tapasztalt orosz teljesítmény – a legjobb indulattal is igen mérsékeltnek nevezhető sikerek, más interpretációk szerint teljes stratégiai és politikai kudarc – a megítélésem szerint hosszabb távon ott is szétzilálhatják Oroszország szövetségi rendszerét, ahol mostanáig meglehetősen szilárdnak tűnő hadállásokkal rendelkezett: nevezetesen, a posztszovjet Közép-Ázsiában. Ezt jól mutatják a papíron Moszkva szövetségeseinek számító ottani köztársaságokból a háborúra érkezett rendkívül óvatos, vonakodó reakciók. A közép-ázsiai vezetők közül – némileg ironikus módon – éppen csak az a Szadir Zsaparov kirgiz elnök biztosította nyíltan a támogatásáról a „színes forradalmaktól” ódzkodó Kremlt, akit 2020-ban a forradalmi zavargások repítettek a börtöncellából egyenesen az elnöki székbe.²⁶ Ő egy február 22-én, az invázió előestéjén közzétett Facebook-posztjában arról írt, hogy Moszkvának szuverén joga a Donyecki és a Luhanszki Népköztársaság elismerése, és a donbaszi orosz ajkú lakosság védelmében „szükséges lépés” a katonai beavatkozás.²⁷

Savkat Mirzijojev február 25-én már sokkal óvatosabban fogalmazott: a Kreml aznap közzétett nyilatkozata szerint az üzbég elnök „megértését” fejezte ki az ukrainai „orosz aktivitás” kapcsán. De Mirzijojev sajtószolgálatja ezt cáfolta, és Üzbegisztán semlegességét hangsúlyozta, továbbá a helyzet eszkalációjának elkerülése érdekében a nemzetközi jogi normák betartásának a fontosságára hívta fel a figyelmet. Tádzsikisztán, amelynek gazdasága nagyban függ az Oroszországban dolgozó vendégmunkások hazautalásaitól, valamint a notórisan izolacionista külpolitikát folytató, a nemzetközi kapcsolatokban örökösen a „pozitív semlegességét” deklaráló Türkmenisztán az első napokban tartózkodott a háborús fejlemények bármilyen kommentálásától.²⁸

Moszkva számára a leginkább csalódást keltőek azonban az Oroszország talán legszorosabb térségbeli szövetségeseinek tartott – Kirgizisztánhoz hasonlóan a CSTO és az Eurázsiai Unió oszlopos tagjának számító – Kazahsztán elnökének a megnyilvánulásai lehettek. Kaszim-Zsomart Tokajev, aki az elnöki

székének a 2022. januári zavargások ellenére való megőrzését nem kis részben a CSTO (tehát leginkább Oroszország) katonai intervenciójának köszönhető, nyíltan visszautasította annak a lehetőségét, hogy a szervezet keretében csapatokat küldjön Ukrajnába, valamint megtagadta a Donyecki és a Luhanszki Népköztársaság diplomáciai elismerését is.²⁹ Úgy tűnik, Kazahsztán a konfliktusban semleges kíván maradni, és semmiképpen sem szeretne – Belaruszhoz hasonlóan – orosz szövetségi státuszba kerülni, azaz nem akar az oroszok által felhúzott új vasfüggöny rossz oldalán állni.³⁰

Az ENSZ Közgyűlése az ukrajnai krízis kapcsán összehívott 2022. március 3-i rendkívüli ülésén elfogadta az Oroszország invázióját elítélő határozatot, ami egy látványos diplomáciai vereség volt Moszkva számára. A határozatot a 193 tagállamból 141 támogatta (köztük az euroatlanti szövetségi rendszerek összes tagállama), s mindösszesen 5 ellenezte (maga Oroszország, a mára lényegében orosz protektorátusnak tekinthető Belarusz, valamint Észak-Korea, Szíria és Eritrea), 35 ország pedig tartózkodott (amelyek között azért olyan nem elhanyagolható nagyhatalmak is voltak, mint a Kínai Népköztársaság vagy India). A közép-ázsiai köztársaságok közül a tartózkodók között volt Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán, illetve egyáltalán nem vett részt a szavazáson Üzbegisztán és Türkmenisztán.³¹

2022. április 7-én az ENSZ-közgyűlés egy újabb szavazást tartott, amelynek témája Oroszország kizárása volt az ENSZ Emberi Jogi Tanácsából. Akkor a határozatot 93 ország támogatta, 24 szavazott ellene, és 58-an tartózkodtak. A közép-ázsiai köztársaságok ez alkalommal már a határozat ellen szavaztak, Türkmenisztán kivételével, amely ismét távol maradt. Ugyanakkor a voksolás előtti napokban a kazah politikai vezetés és Abdulaziz Kamilov üzbég külügyminiszter egyaránt az Ukrajna szuverenitását és területi integritását támogató nyilatkozatot adott ki.³² A Sanghaji Együttműködési Szervezet 2022. szeptemberi samarkandi csúcstalálkozóján a négy ukrajnai régió (Herszon, Zaporizsja, Donyeck és Luhanszk) orosz annektálása a közép-ázsiai vezetők részéről visszhang nélkül maradt, vagy – mint a kazah külügyi szóvivő, Ajbek Szmadijarov – a területi integritás, szuverenitás és a békés egymás mellett élés tiszteletben tartását szorgalmazták.³³

Egyes elemzők az orosz szövetségi rendszer erodálódásának a szimptomájaként értékelik az Azerbajdzsán és Örményország, valamint Tádzsikisztán és Kirgizisztán között 2022 szeptemberében kiújult ellenségeskedést.³⁴ Az utóbbi esetben két CSTO-tagállam között robbant ki több mint száz emberéletet követelő, véres határvillongás,³⁵ amely során a részes felek nagyrészt ignorálták az orosz közvetítési kísérletet. A következő hónapban a kirgiz kormányzat, amelynek a percepciója szerint Moszkva inkább a tádzsikokat bátorította a konfliktusban még a CSTO-nak a Kirgizisztánba tervezett közös hadgyakorlatát is lemondta.³⁶ Mindezek fényében sokakat megdöbbentett, amikor 2022 októberében, az

asztanai Oroszország–Közép-Ázsia-csúcstalálkozón a felhevültnek tűnő tádzsik elnök, Emomali Rahmon az orosz államfőhöz intézett kemény szavakat, több tiszteletet követelve a közép-ázsiai nemzetek számára. A Vlagyimir Putyin elnököt láthatóan kínosan érintő monológot a kazah államfő is hasztalan próbálta félbeszakítani.³⁷

A nyugati főáramú sajtó hasonló diplomáciai botrányként és egyben az Oroszország tekintélyén esett újabb csorbaként igyekezett láttatni, hogy 2022 novemberében a CSTO jereváni csúcstalálkozásán Nikol Pasinjan örmény elnök elutasította a közös zárónyilatkozat aláírását, és megkérdőjelezte az egész védelmi szövetség létjogosultságát, hangot adván amiatti frusztrációjának, hogy Oroszország a 2020-as második karabahi háború során lényegében cserbenhagyta Örményországot³⁸ – ahogyan tette ezt a napokban Hegyi-Karabah kapcsán is.

Ehhez képest Oroszország számára az már mindenképp egy viszonylagos diplomáciai sikerként könyvelhető el, hogy a 2023. május 9-i, a korábbi évekhez képest egyébként igen szerényre sikerült moszkvai győzelem napi parádén végül is mind az öt közép-ázsiai államfő személyesen részt vett.³⁹ Bár egyes híradások ennél sokkal többet mondó fejleményként értékelték, hogy 2023. május 18-án Oroszország részvétele nélkül került sor a kínai Hszianban tartott Közép-Ázsia-csúcstalálkozóra.⁴⁰

A háború gazdasági hatásai Közép-Ázsiában, alternatív geopolitikai orientációk

Az orosz–ukrán háború a konfliktusban meglehetősen „vonakodó csatlósként” viselkedő közép-ázsiai köztársaságokat gazdaságilag is igen kellemetlenül érintette, bár sok tekintetben a vártnál ellenállóbbnak bizonyultak. Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank becslése szerint a közép-ázsiai régió 2023-ban 4,8 százalékos növekedéssel számolhat, ami 0,5 százalékkal magasabb, mint az előző évi 4,3 százalékos érték.⁴¹ Némileg meglepő módon az Oroszországban dolgozó vendégmunkások hazautalásai sem csökkentek. Sőt, Üzbegisztán esetében például 2022 januárja és júniusa között csaknem 6,5 milliárd dollárt tettek ki – közel kétszer annyit, mint 2021 hasonló időszakában.⁴² Ugyanakkor a Világbank Kirgizisztán kapcsán a hazautalások volumenében nagyjából 33 százalékos csökkenést prognosztizált. A vendégmunkások hazautalásai a kirgiz GDP-nek 31, a tádzsiknak pedig 27 százalékát tették ki 2020-ban, amelynek Kirgizisztán esetében több mint 80 százaléka Oroszországból érkezett.⁴³ A hazautalások várható elapadása Üzbegisztánt és Kazahsztánt kevésbé érinti érzékenyen, mivel azok GDP-jében a vendégmunkások jövedelmei nem jelennek meg olyan súllyal, mint a két szegényebb hegyvidéki köztársaságéban.⁴⁴ A vendégmunkások korábban is gyakran az orosz hatóságok méltatlan zaklatásainak voltak kitéve, a háború

kitörése óta pedig esetenként a törvénytelen kényszersorozásukról is érkeztek beszámolók. 2022-ben például az oroszországi Orel városában mintegy tucatszáz üzbég állampolgár kapott katonai behívót a Putyin elnök által szeptemberben meghirdetett részleges mozgósítást követően.⁴⁵

Az infláció is komoly probléma az egész régióban, amelynek mértéke 2022 nyarán 16 százalékos volt Kazahsztánban, 12 százalék körül alakult Üzbegisztánban, és 14 százalékot ért el Kirgizisztánban.⁴⁶ Azt egyrészt az emelkedő élelmiszerárak gerjesztették, amelyek többek között a Moszkva által a háború elején bejelentett gabonaexport-tilalomnak voltak betudhatók,⁴⁷ másrészt az, hogy az intervenció megkezdése, de különösen az oroszországi „részleges mozgósítás” 2022. szeptemberi meghirdetése óta a térségre jellemző migráció fő iránya is megváltozni látszik. Immár nemcsak Közép-Ázsiából érkeznek vendégmunkások Oroszországba, hanem onnan is nagy tömegek menekülnek – főleg fiatal férfiak a sorozás elöl – a régióbeli köztársaságokba, ahol az orosz állampolgárok vízummentességet élveznek. Csak Kazahsztánba több mint kétszázezer orosz lakos érkezett a mozgósítást követő két hétben. Bár a helyi átlagnál jellemzően magasabb jövedelmű oroszok közvetve a fogadó országok gazdasági növekedéséhez is hozzájárulhatnak, a lakhatási költségek és számos szolgáltatás díja is megduplázódott, sőt megtriplázódott a kazah városokban az oroszok érkezése következtében. Az eddig is súlyos lakhatási válsággal küzdő közép-ázsiai társadalmakban mindez érthető módon fokozódó szociális feszültségekhez vezet.⁴⁸

A háborús infláció, különösen a gázárak 2022 első felére jellemző emelkedése a szénhidrogén-exportőr közép-ázsiai országok, mindenekelőtt Kazahsztán és Türkmenisztán számára számottevő többletbevételeket eredményezett. De még a törékeny gazdaságú és a fosszilis energiahordozókban szegény Kirgizisztán is profitált a kínai árucikkek reexportjából. Hosszabb távon a Kaszpi melléki közép-ázsiai államok, Azerbajdzsánhoz hasonlóan, az európai országok számára is felértékelődhetnek az orosz fosszilis energiahordozók alternatíváját jelentő importforrásokként. Igaz, hogy például a türkmén gáz nyugati irányú, Oroszországot megkerülő, Azerbajdzsánon keresztül történő tranzitjához elengedhetetlen lenne a transzkaszpi gázvezeték régóta halogatott projektjének a megvalósítása.⁴⁹

Mindent összevetve, a szankciós rezsimnek a térségbeli országok egyelőre azonban inkább a kárvallottjai, mintsem a haszonélvezői. A külföldi befektetők számára az egész régióban kockázatosabbá vált az üzleti környezet, az orosz beruházások többségét felfüggesztették. Megdrágult az Oroszországból (és Ukrajnából) érkező import, az emelkedő termelési költségek rontják a helyi vállalatok és nemzetgazdaságok versenyképességét. A közvélemény-kutatások alapján úgy tűnik, maguk a közép-ázsiai lakosok is meglehetősen borúsan ítélik meg az országaiknak a háború következtében várható gazdasági kilátásait.⁵⁰

Amennyiben a Moszkvával szembeni szankciós politika tartósnak bizonyul, nyilván fel fognak vetődni az orosz dominanciájú gazdasági integráció, az Eurázsiai Unió jövőjével kapcsolatos súlyos kérdések is. Az orosz hegemonia esetleges meggyengülése a meglátásom szerint két alternatív geopolitikai orientáció irányt valószínűsít az útkereső közép-ázsiai köztársaságok számára. Mivel, Ukrajnától eltérően, az ottani autoriter rezsimek szemében az euroatlanti orientáció nem túl reális opció, sőt sok esetben, az egyre ideologikusabb liberális demokrácia exportjára törekvő nyugati külpolitika okán, inkább riasztó. Így a meggyengülő Oroszország helyett sokak szemében elsődlegesen Kína tűnhet a kézenfekvő választásnak.

A gazdaságilag egyre zsugorodó Oroszországnál Kína dinamikusabb és proaktívabb aktorként tűnik fel napjainkban a kereskedelem és a tőkebefektetések terén egyaránt. A közép-ázsiai köztársaságoknak a Kínával zajló aggregált árukereskedelmi forgalma ma már meghaladja az Oroszországgal és az Európai Unió államaival folytatottak a volumenét.⁵¹ Peking ezzel többük esetében átvette Moszkvának a hagyományosan a legfontosabb kereskedelmi partnerként betöltött szerepét. A mindennapi fogyasztási cikkek nagyobb részét a térségbeli országok már a 2010-es évek óta Kínából importálják.⁵² A Kínai Vámhivatal május 17-én közzétett adatokat, amelyek szerint a két fél import- és exportvolumene 2023 első négy hónapjában 173,05 milliárd jüant (24,8 milliárd dollárt) tett ki, ami 37,3 százalékos növekedés az előző év azonos időszakához képest.⁵³ Bár a kínai befektetők és a közép-ázsiai politikai elitek szívélyes és egyre szorosabb érdekkapcsolatokat ápolnak, a köztársaságok szélesebb közvéleményében – többek között a türk testvérnépnek tekintett muszlim ujgurok brutális elnyomása miatt is – erősek a Kínával szembeni fenntartások. Az Övezet és Út Kezdeményezés grandiózus infrastrukturális beruházásai kapcsán különösen a kazah és a kirgiz lakosságban erősödtek fel a kínai „földfoglalásokkal” kapcsolatos féltelmek, s azokhoz a kínaiakkal szembeni hagyományos kulturális idegenkedés is társul.⁵⁴ Alighanem az említett faktorokkal, valamint a Pekinget és Moszkvát egyre inkább egy táborba terelő ideologikus amerikai külpolitika hatásával magyarázható, hogy Kína egyelőre nem ambicionál Oroszországgal szemben egy konfrontatívabb külpolitikát Közép-Ázsiában (ahogyan az orosz Távol-Keleten sem).

A közép-ázsiai köztársaságok számára Kínánál vonzóbb alternatívát kínálhat Törökország és az utóbbi években török bábáskodással egyre szorosabbra fűzött együttműködés, a Türk Államok Szervezete. A 2009-ben létrehozott Türk Tanács – 2021-től Türk Államok Szervezete – mára a török nyelvű országok első számú kormányközi egyeztető fórumává vált: jelenleg öt teljes jogú tagállamot (Törökország és Azerbajdzsán mellett Kazahsztán, Kirgizisztán és Üzbegisztán), valamint három megfigyelőt (Magyarország, Türkmenisztán és a nemzetközileg el nem ismert Észak-ciprusi Türk Köztársaság) tömörít. Ezzel világviszonylatban

sem elhanyagolható szervezetté vált, hiszen a lakosságszám tekintetében meghaladja a 150 millió főt, gazdasági szempontból pedig a világ egyik dinamikusan fejlődő, az energiahordozók kitermelése és tranzitja terén kulcsfontosságú régiója.

Túl azon, hogy a törököket szoros etnikai, nyelvi és kulturális kötelékek fűzik a posztszovjet Közép-Ázsia türk nyelvű népeihez, az alapvetően még mindig szekuláris Törökország egy sok szempontból vonzó politikai modellt és modernizációs mintát kínált a térségbeli fiatal köztársaságok számára. A függetlenné válásukat követő első években mintegy 1,2 milliárd dollárnyi török befektetés és kölcsön áramlott a közép-ázsiai országokba, a török műholdas televízió-csatornák pedig azóta is töretlen népszerűségnek örvendenek, illetve igen komoly közvélemény-formáló erővel bírnak.⁵⁵ Törökország tehát, szemben például az iráni síta teokráciával, mind a mai napig igen népszerű a türk nyelvű posztszovjet köztársaságok társadalma szemében.

Bár Törökország önmagában nyilvánvalóan nem képvisel kellő gazdasági súlyt ahhoz, hogy egy esetleges orosz kontrakció nyomán kialakuló hatalmi vákuumot kizárólagosan betöltse, az orosz–ukrán háború eseményeinek fényében a török nexus jelentősége a kaukázusi és közép-ázsiai relációban még inkább felértékelődni látszik. Ankara egyelőre, úgy tűnik, bravúrosan egyensúlyoz az euroatlanti szövetség és Oroszország között. Miközben a nemzetközi közösség nyomására néhány napos hezitálás után lezárta a tengerszorosokat az orosz hadihajók előtt, valamint fegyvereket – köztük a közelmúlt egyik legnagyobb haditechnikai sikertörténeteként elkönnyelhető Bayraktar drónokat – ad el Ukrajnának, mégis sikerült fenntartania a partneri viszonyt Moszkvával. Törökország nem csatlakozott a nyugati gazdasági szankciókhoz, és menedéket kínál az orosz oligarcháknak a nyugati kikötőkből elűzött jachtjainak is.⁵⁶

Bár a második világháború óta legvéresebb Európában zajló fegyveres konfliktusának a kimenetelét e sorok papírra vetésekor még mindig igen nehéznek tűnik megjósolni, az már nagy biztonsággal kijelenthető, hogy Törökország és a közép-ázsiai köztársaságok globális stratégiai jelentősége minden bizonnyal növekedni fog, elsősorban a kitermelés és a tranzit terén betöltött sarkalatos energetikai szerepük okán. Az orosz energiahordozók alternatívájaként szóba jöhető azeri, illetve egy transzkaszpai vezeték megvalósulása esetén a kazah és a türkmén földgáz és kőolaj Európába irányuló exportja csak Törökországon keresztül valósítható meg.⁵⁷ A türk államok tehát a nyugati nagyhatalmak számára is megkerülhetetlen szereplők lesznek az Oroszország elszigetelésére irányuló újabb „nagy játszmában”.

Konklúziók

A 2022-ben kirobbant orosz–ukrán háború a meglátásom szerint számottevő hatást fog gyakorolni a korábban leginkább csak Oroszország „hátsó udvaraként” elkönyvelt posztszovjet közép-ázsiai térségre. Bár, amint az a fentiekből is kitűnt, a háború régióbeli gazdasági következményei ellentmondásosak, összességében még az is lehet, hogy nem kedvezőtlenek. Politikailag pedig Moszkva a növekvő kelet-európai elszigetelődése kompenzálásaként még szorosabbra is próbálhatja fogni a közép-ázsiai köztársaságok gyepplőjét. Az ottani rezsimek azonban a konfliktus során eddig rendkívül „vonakodó csatlósnak” bizonyultak, és számos jel mutat arra, hogy inkább növelni kívánják a Moszkvától független, önálló mozgásterüket. Az ebbéli törekvésben az Oroszországtól hagyományosan nagyobb távolságot tartó Üzbegisztán és Türkmenisztán sikeresebb lehet, mint az orosz szövetségi rendszerekben mélyen beágyazott és a földrajzi fekvésénél fogva is kiszolgáltatottabb Kazahsztán és Kirgizisztán. Az orosz orientáció alternatívájaként sokan a kínai regionális hegemonia erősödésével számolnak, de történelmi és kulturális okoknál fogva a Türk Államok Szervezete által képviselt török orientáció a közép-ázsiai türk nyelvű nemzetek köztvéleményének a szemében minden bizonnyal népszerűbb választás lenne.

Jegyzetek

- 1 Matus László: „Emmanuel Todd: A harmadik világháború már elkezdődött”, *Mandiner*, https://makronom.mandiner.hu/cikk/20230125_emmanuel_todd_a_harmadik_vilaghaboru_mar_elkezdodott (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 2 *Infostart/Infórádió*, „Csiki Varga Tamás: az ukrajnai háború az első világrendkonfliktus”, <https://infostart.hu/interju/2023/04/01/csiki-varga-tamas-az-ukrajnai-haboru-az-első-vilagrendkonfliktus> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 3 *Carnegie Endowment*, „Carnegie Connects: Inside Biden’s Ukraine Strategy with Ambassador Victoria Nuland”, <https://carnegieendowment.org/2023/02/16/carnegie-connects-inside-biden-s-ukraine-strategy-with-ambassador-victoria-nuland-event-8033> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 4 Windisch Judit: „Deák András: »Nem találjuk a helyünket az orosz–ukrán háború óta«, *HVG* 360, https://hvg.hu/360/20230324_Deak_Andras_interju_orsz_ukran_haboru_putyin_orban (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 5 Tsygankov, Andrei P.: *Russia’s Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity* (New York, NY: Rowman and Littlefield, 2010).
- 6 Bailes, Alyson J. K. és Dunay Pál: „The Shanghai Cooperation Organization as a Regional Security Institution”, in *The Shanghai Cooperation Organization*, szerk. Bailes, Alyson J. K., Dunay Pál, Guang, Pan és Troitsky Mikhail, SIPRI Policy Paper, no. 17. (2007): 10.
- 7 Az ún. taskenti szerződést (A Független Államok Közösségének kollektív biztonsági szerződése) 1992 májusában kötötte meg a FÁK keretében a volt Szovjetunió hat tagállama (Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán és Örményország). Később Fehéroroszország, Grúzia és Azerbajdzsán is csatlakozott az együttműködéshez.

- A szövetséget 2002 májusában Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetére (*Collective Security Treaty Organization*, CSTO) keresztelték át. A részes államok a biztonságuk garanciáját kimondatlanul is az orosz taktikai nukleáris fegyverekre alapozzák. Litovkin, Viktor: „Uzbekistan Wants American Weapons and Suspendes CSTO Membership”, *Valdai Discussion Club*, http://valdaiclub.com/near_abroad/45740.html (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 8 Gyene Pál: „Magyarország partnerállamai a Türk Államok Szervezetében – (geo)politikai körkép”, *Business & Diplomacy Review*, 1., no. 1. (2023): 37.; Klein, Margarete: *Russia's Military Capabilities* (Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2009), 20. o.; Podvig, Pavel: „History and the Current Status of the Russian Early Warning System”, *Science and Global Security*, 10. (2002): 25.
  - 9 Litovkin: „Uzbekistan Wants American Weapons”.
  - 10 Putz, Catherine: „Nur Otan No More? Kazakhstan's Ruling Party Rebrands as »Amanat«”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/03/nur-otan-no-more-kazakhstans-ruling-party-rebrands-as-amanat/> (a letöltés ideje: 2022. május 3.).
  - 11 Putz, Catherine: „CSTO Deploys to Kazakhstan at Tokayev's Request”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/01/csto-deploys-to-kazakhstan-at-tokayevs-request/> (a letöltés ideje: 2022. május 3.).
  - 12 A taskenti szerződés 4. cikkelyének értelmében „bármelyik tagállam elleni agresszió (a tagállam biztonságát, stabilitását, területi integritását, illetve szuverenitását fenyegető fegyveres támadás) esetén az összes többi tagállamnak azonnal biztosítania kell a szükséges segítséget, beleértve a katonai segítséget is”. *Организация Договора о коллективной безопасности*, „Договор о Коллективной Безопасности”, https://odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezопасnosti/#loaded (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
  - 13 Kucera, Joshua: „CSTO Agrees to Intervene in Kazakhstan Unrest”, *Eurasianet.org*, <https://eurasianet.org/csto-agrees-to-intervene-in-kazakhstan-unrest> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
  - 14 *Radio Free Europe/Radio Liberty Kazakh Service*, „Russia-Led CSTO Troops Begin Withdrawal from Kazakhstan”, <https://www.rferl.org/a/kazakhstan-csto-troops-withdrawal-russia/31652147.html> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
  - 15 Wagner Péter: „Gyengíti-e az ukrajnai háború az orosz befolyást a posztszovjet térségben?”, *Mandiner*, https://mandiner.hu/cikk/20230412_gyengiti_e_az_ukrajnai_haboru_az_orosz_befolyast_a_posztszovjet_tersegben_wagner_peter_elemzese_a_vilagrendben_video (a letöltés ideje: 2023. június 27.).
  - 16 Malashenko, Aleksey: *The Fight for Influence: Russia in Central Asia* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2013).
  - 17 Bhatia, Sam: „Russia Dominates Eurasian Union Trade: Here Are the Numbers”, *Eurasianet.org*, <https://eurasianet.org/russia-dominates-eurasian-union-trade-here-are-the-numbers> (a letöltés ideje: 2023. október 9.).
  - 18 Hashimova, Umida: „Uzbek Parliament Approves EAEU Observer Status”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2020/05/uzbek-parliament-approves-eaeu-observer-status/> (a letöltés ideje: 2021. április 3.).
  - 19 Rác András: „Kilenc év háború”, *444.hu*, <https://444.hu/2023/02/24/racz-andras-kilenc-ev-haboru> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
  - 20 Kolozsi Ádám: „Az orosz villámháborús tervek kudarcot vallottak, de Ukrajnának így sincs oka az optimizmusra”, *Telex.hu*, <https://telex.hu/kulfold/2022/02/28/orosz-ukran-haboru-racz-andras-elemzes> (a letöltés ideje: 2023. április 7.); *Euronews.hu*,

- „8 fordulat, amikor más irányt vehetett volna az ukrán háború”, <https://hu.euronews.com/2023/02/23/8-fordulat-amikor-mas-iranyt-vehetett-volna-az-ukran-haboru> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 21 Rugli Tamás: „A bucsai mészárlás feltárásának évfordulója van”, *24.hu*, <https://24.hu/kulfold/2023/03/31/a-bucsai-meszarlas-feltarasanak-evforduloja-van/> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 22 Tóth Marcell: „Villámháborúnak indult, mégis egy éve tart az öldöklés – térképen mutatjuk, hogy változott a frontvonal”, *Világgazdaság*, <https://www.vg.hu/nemzetkozi-gazdasag/2023/02/orosz-ukran-haboru-villamhaborunak-indult-megis-egy-eve-tart-az-oldokles-terkepen-mutatjuk-hogy-valtozott-a-frontvonal> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 23 Windisch: „Deák András”.
- 24 Majláth Roland: „Rengeteg áldozatot szed a bahmuti vérszivattyú”, *Magyar Hang*, <https://hang.hu/magyar-hang-plusz/bahmut-verszivattyu-ukrajna-haboru-oroszorszag-149721> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 25 Vörös Szabolcs: „Egy év után ki áll nyeresre? –Itt a nagy Castel vs. Rác háborús vita”, *Válasz Online*, <https://www.valaszonline.hu/2023/02/24/robert-c-castel-rac-andras-oroszorszag-ukrajna-haboru-interju/> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 26 Putz, Catherine: „From Prison to Parliament: Meet Kyrgyzstan’s New Prime Minister”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2020/10/from-prison-to-parliament-meet-kyrgyzstans-new-prime-minister/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 27 Zsagarov, Szadir: „С тревогой и глубокой озабоченностью наблюдаю за развитием ситуации на востоке Украины.”, *Facebook*, <https://www.facebook.com/japarov.sadyr/posts/2071368826371369> (a letöltés ideje: 2023. október 9.).
- 28 Hashimova, Umida: „Ukraine: The View from Central Asia”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/03/ukraine-the-view-from-central-asia/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 29 *Независимая*, „Токаев отказался помочь РФ в ситуации на Украине – СМИ”, https://www.ng.ru/news/733187.html?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop (a letöltés ideje: 2023. október 9.).
- 30 Vasa László: „Kazahsztán krízis után 2.: A kazah New Deal”, *Magyar Külügyi Intézet*, https://kki.hu/wp-content/uploads/2022/05/KE_2022_23_KZ_kazah_new_deal_VL_0512.pdf (a letöltés ideje: 2023. október 9.).
- 31 Tiezzi, Shannon: „How Did Asian Countries Vote on the UN’s Ukraine Resolution?”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/03/how-did-asian-countries-vote-on-the-uns-ukraine-resolution/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 32 Putz, Catherine: „Central Asia Sides with Russia in UN Human Rights Council Vote”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/04/central-asia-sides-with-russia-in-un-human-rights-council-vote/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 33 Rickleton, Chris: „Russia’s »Sham« Referendums in Ukraine Met with Silence from Central Asia”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/russia-annexation-ukraine-central-asia/32065306.html> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 34 Mankoff, Jeffrey: „As Russia Reels, Eurasia Roil”, *War on the Rocks*, <https://warontherocks.com/2022/10/as-russia-reels-eurasia-roils/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 35 Usmanov, Danil: „Kyrgyzstan–Tajikistan: The Terror and Death of a Fruitless Border Conflict”, *Eurasianet.org*, <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-tajikistan-the-terror-and-death-of-a-fruitless-border-conflict> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).

- 36 *Radio Free Europe/Radio Liberty Kyrgyz Service*, „Kyrgyzstan Cancels Planned CSTO Exercises”, <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-cancels-csto-military-exercises-belarus-russia/32072105.html> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 37 Altynbayev, Kanat: „Rahmon’s Rebuke of Putin Stemmed from Years of Russian Indifference”, *Caravanserai*, https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2022/10/20/feature-01 (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 38 Trevelyan, Mark: „Hosting Putin, Armenian Leader Complains of Lack of Help from Russian-Led Alliance”, *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/front-putin-armenian-leader-laments-lack-help-russian-led-alliance-2022-11-23/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 39 Umarov, Temir: „Why Did Central Asia’s Leaders Agree to Attend Moscow’s Military Parade?”, *Carnegie Endowment for International Peace*, <https://carnegieendowment.org/politika/89741> (a letöltés ideje: 2023. április 27.).
- 40 *Al Jazeera*, „China’s Xi Hosts Central Asia Summit as Russian Influence Wanes”, <https://www.aljazeera.com/news/2023/5/18/chinas-xi-hosts-central-asia-summit-as-russian-influence-wanes> (a letöltés ideje: 2023. április 27.).
- 41 *European Bank for Reconstruction and Development*, „Regional Economic Prospects”, <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/rep.html> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 42 *Kun.uz*, „Remittances to Uzbekistan Increase Significantly Due to Ruble”, <https://kun.uz/en/news/2022/07/16/remittances-to-uzbekistan-increase-significantly-due-to-ruble> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 43 Ratha, Dilip és Ju Kim, Eung: „Russia–Ukraine Conflict: Implications for Remittance Flows to Ukraine and Central Asia”, *Worldbank.org*, <https://blogs.worldbank.org/peoplemove/russia-ukraine-conflict-implications-remittance-flows-ukraine-and-central-asia> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 44 Lillis, Joanna: „Central Asia to Suffer as Remittances from Russia Nosedive”, *Eurasinet.org*, <https://eurasianet.org/central-asia-to-suffer-as-remittances-from-russia-nosedive> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 45 Hashimova, Umida: „Moscow Actively Conscripting Central Asian Migrant Workers for War Effort”, *The Jamestown Foundation*, <https://jamestown.org/program/moscow-actively-conscripting-central-asian-migrant-workers-for-war-effort/> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 46 Putz, Catherine: „Economic Resilience in Central Asia amid Russian War in Ukraine”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/10/economic-resilience-in-central-asia-amid-russian-war-in-ukraine/> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 47 Sharifli, Yunis, Kao, Chia-Lin és Derbishova, Bermet: „Russia’s War in Ukraine and Its Impact on Central Asia”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/10/russias-war-in-ukraine-and-its-impact-on-central-asia/> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 48 Doolotkeldieva, Asel: „Russian Draft Dodgers Find a Mixed Reception in Central Asia”, *Carnegie Endowment*, <https://carnegieendowment.org/politika/88202> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 49 Coffey, Luke: „A Trans-Caspian Gas Pipeline Could Solve Europe’s Energy Crisis”, *Arab News*, <https://www.arabnews.com/node/2101491> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 50 Sharifli, Kao és Derbishova: „Russia’s War in Ukraine”.
- 51 Bhutia, Sam: „The EU’s New Central Asia Strategy: What Does It Mean for Trade?”, *Eurasinet.org*, <https://eurasianet.org/the-eus-new-central-asia-strategy-what-does-it-mean-for-trade> (a letöltés ideje: 2023. április 22.).

- 52 Cardenal, Juan Pablo és Araújo, Heriberto: *China's Silent Army: The Pioneers, Traders, Fixers and Workers Who Are Remaking the World in Beijing's Image* (Portland, OR: Broadway Books, 2014).
- 53 *Al Jazeera*, „China's Xi Hosts Central Asia Summit”.
- 54 Sadovskaya, Yelena: „The Mythology of Chinese Migration in Kazakhstan”, *The Central Asia–Caucasus Analyst*, <https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13112-the-mythology-of-chinese-migration-in-kazakhstan.html> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 55 Dobrovits Mihály: „Közép-Ázsia a XXI. század elején”, *Magyar Külügyi Intézet*, <https://kki.hu/assets/upload/Dobrovits2.pdf> (a letöltés ideje: 2023. október 9.).
- 56 Csurgó Dénes: „Az Oroszország és a Nyugat közötti kötélházi igazi mestere: Erdogan”, *444. hu*, <https://444.hu/2022/04/10/az-oroszorszag-es-a-nyugat-kozotti-koteltanc-igazi-mestere-erdogan> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 57 Kozma Tamás: „Mire használható Magyarország megfigyelői státusza a Türk Tanácsban?”, *Magyar Külügyi Intézet*, https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/03/41_2021_09_Mo_Turk_2.pdf (a letöltés ideje: 2023. október 9.).